

УДК 81'373.612.2(=133.1=161.2)

Пітин В.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ЗООМОРФНИХ МЕТАФОР У ПАРЕМІЯХ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Анотація. У статті проаналізовано особливості вживання зооморфних метафор у паремійних одиницях французької та української мов а також вживання назв певних тварин у французьких та українських прислів'ях та приказках. Встановлено залежність зооморфних метафор у паремійних одиницях французької та української мов від асоціацій тварин з тими чи іншими предметами та еталонами людської поведінки. Доведено що, персонажі прислів'їв мають визначені та сталі характеристики, що відповідають тим уявленням, що має про них народ. Аналізуються особливості метафоричного значення як окремих назв представників фауни, так і усталених порівнянь та фразеологізмів, компонентом яких є назва свійської тварини в досліджуваних мовах.

Ключові слова: зооморфні метафори, паремії, прислів'я, приказки.

Pityn Vitaliy

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

PECULIARITIES OF ZOOMORPHIC METAFORS IN PROVERBS AND SAYINGS OF FRENCH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Summary. The article deals with the analysis of peculiarities in using animal metaphors and using some names of animals in French and Ukrainian proverbs and sayings. The peculiarities of the metaphorical significance as separate names of the representatives of the fauna have been analyzed, as well as the established comparisons and phraseologies, the component of which is the name of the domestic animal in the languages studied. The dependence of animal metaphors on some associations of animals with definite thing and features of human behaviour in French and Ukrainian proverbs and sayings has been revealed. It is proved that the characters of proverbs have certain and stable characteristics that correspond to the perceptions of people about them. The intrinsic form of French and Ukrainian zoomorphisms for the characterization of human personality traits reflects the peculiarities of the development of associative connections between the carriers of these languages, the specific of the emotional and evaluative characteristics of the representatives of the fauna, which is especially clearly seen in comparison of the peculiarities of the metaphorical use of zoomorphisms by native speakers of different languages. The semantic analysis of the French animal metaphors on the designation of the human personality traits in comparison with the Ukrainian allowed us to reveal differences in the characteristics that depict a person in comparison with animals, which is conditioned by the features of objective reality (the experience of contact with animals of carriers of one or another language), and the specifics of world perception and world outlook of the native speakers of the language. The analysis made allows us to conclude that the main element of the animal image is focused on depicting positive or negative features of behavior, nature, external human attributes.

Keywords: animal metaphors, proverbs, paremias, sayings.

Постановка проблеми. Роль тварин у житті людини завжди була досить значною, особливо на ранніх стадіях розвитку людства, коли люди і тварини співіснували в природі. Зоохарактеристики людини, які виникали на основі образної уяви про тварин найбільш яскраво відображають національну самобутність мови. Значення зоонімів, які використовуються у мові, дуже широке, спрямоване на алегоричну характеристику людини, частіше всього метафоричну, стилістично підкреслену, наділену виразними експресивними семантико-стилістичними відтінками з елементами образності.

До неоціненних надбань світового фольклору належать прислів'я та приказки – короткі влучні вислови, що в художній формі типізують різноманітні явища життя. Вони є пам'яттю народу, висновками із життєвого досвіду, що дає право формулювати погляди на етику, мораль, історію та політику. Прислів'я та приказки не тільки констатують конкретний факт, але й рекомендують чи відкидають, схвалюють або засуджують, застерігають чи навчають, тому що за ними стоїть авторитет поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна увага приділяється вивченню фразеологізмів із компонентом-зоонімом у працях В.А. Архангельського [1], В.В. Виноградова [2], М.І. Сюсько [7], у них автори розрізняють різні типи фразеологізмів з компонентами-зоонімами, підкреслюючи залежність між часотою вживання цих фразеологізмів та їхньою логічною активністю, залежність між багатозначністю фразеологізмів та їхньою фразеологічною активністю. Найуживанішими мовними метафорами є такі, що переносять якості та властивості тварин на людей. Дослідженню особливостей зооморфної метафори на матеріалі різних мов присвячені роботи І. Голубовської, О. Карпенко, О. Крижко, Г. Кубасової, Г. Кривенко, В. Ужченко та Д. Ужченко та інших лінгвістів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У пареміологічному світі виявляємо присутність персонажів, що створюють власний простір. На перший погляд, будь-який персонаж може стати героєм прислів'я, але придивившись уважніше, побачимо, що все відбувається навколо обмеженої їхньої кількості. Персонажі прислів'їв мають визначені та сталі характеристики, що відповідають тим уявленням, що має про них народ. У цьому “закритому світі пареміології” знаходимо людей, здебільшого чоловіків та жінок; тварин (у первинному значенні, як символ, і у відношенні “тварина-людина”) [6].

Без сумніву, аналіз кожної із цих тематичних лексичних груп як складових пареміології є важливим та надзвичайно цікавим, але у цьому дослідженні присвячено увагу лише тваринним персонажам у французьких та українських прислів'ях.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю виявлення національно-культурних специфічних характеристик французьких та українських зооморфізмів-назв тварин та особливостей їх метафоричного вживання на позначення рис характеру людини. **Об'єктом** дослідження стали зооморфні метафори французької та української мов – закріплені в системі мов переносні значення назв тварин, які використовуються на позначення рис характеру людини.

Мета статті. Мета пропонованого дослідження полягає в аналізі семантичних і функціональ-

них особливостей зооморфних метафор у пареміюних одиницях французької та української мов.

На цій основі Ф.А. Литвин розрізняє існування двох термінів: зоонім (зоосемізм) саме як родовий та зооморфізм (зооморф) як видовий. Під зоонімом розуміється назва біологічної тварини, на основі якого розвивається метафоричне значення. Зооморфізм (у давніх релігіях – зображення богів в образі тварин) виступає в ролі образної характеристики людини [5, с. 81]. Дуже багато, якщо не всі, зооніми можуть використовуватися для образної характеристики та соціальної оцінки особи за тими чи іншими ознаками та властивостями. Це цілком закономірно, адже тварини, що мають власні звички, становлять найближче оточення людини. Саме тому зоосемантичні метафори вживаються дуже часто, виражаючи певні соціальні типи та еталони людської поведінки, з їхньою допомогою можна оцінити як зовнішні прикмети людини, так і її внутрішні властивості.

Виклад основного матеріалу. У французькій та українських мовах, а саме у пареміологічних одиницях, збереглися риси старовинного сільсько-господарського способу життя. Надзвичайно багато порівнянь тварин знаходять своє вираження у значених мовах. Такі приказки часто є наслідком запозичення з інших мов, розвитку науки чи певних релігійних вірувань і уявлень. Етимологія тваринних персонажів у прислів'ях різна і в кожній країні та чи інша тварина сприймається по-різному.

Проте, назви не всіх тварин вживаються у прислів'ях з однаковою частотністю. У той час, коли *le chien* ‘собака’, *le cheval* ‘кінь’, *le saffard* ‘марган’, *le cochon* ‘свиня’, *le chat* ‘кіт’ є постійними персонажами, то інші тварини трапляються набагато рідше. Це наслідок того, що людина не розподіляє свою увагу на увесь тваринний світ рівномірно. Включення тієї чи іншої тварини до символічної системи не може залежати лише від фізіології звіра. Тварина мала б мати якусь “знаменну рису”, що у системі поглядів та уявлень міфопоетичної свідомості розцінювалася би як значуща. Іншими словами, риси, особливості, виокремлені людиною у тварин, фокусуються крізь призму міфосвідомості, що вже відбирає матеріал за вимогами своєї схеми та відповідно до цієї ж схеми “семантизує” його [6].

Важливою рисою зооморфних метафор є те, що образ тварини, що вибирається для порівняння спирається на національні стереотипи свідомості, віддзеркалює світогляд, культуру та мовний смак певної епохи. Так наприклад, у свідомості українців закладене уявлення, що змія – підступна, хитра, зла; лис – хитрий, улесливий; баран – дурний, безтолковий; ведмідь – неповороткий, вайлуватий; заєць – боязкий, безвольний; лев – сильний, владний; осел – впертий, тупий та ін. [4].

Найпоширенішими серед паремій із назвами диких, домашніх та екзотичних тварин є паремії з назвами домашніх. Домінування домашніх тварин пояснюється їхнім використанням в сільському господарстві. Щоденний контакт людини з домашніми тваринами призвів до впровадження їхніх назв у лексику, згодом – у паремію. Таким чином, вони стали символами повсякденного життя для певного прошарку суспільства [3].

Не бракує французькій літературній традиції та способу суспільного життя прикладів, коли в прислів'ях тварина-герой вживається у своєму первинному значенні, особливо тоді, коли

йдеться про іманентні можливості тієї чи іншої тварини, її потреби, спосіб використання людиною тощо. Наприклад, *le chat 'kim': Achter chat en poche – achter les yeux fermés. Vous êtes – vous mis dans la tête que Léonard de Pourceaugnac soit homme à achter chat en poche?* [10, с. 27].

Цей стародавній вираз безперечно відомий і належить перу Ж.-Б. Мольєра. У прямому значенні мова йде про покушця, який платить за kota навіть не кинувши поглядом у кишеню (тобто мішок), в якому цей кіт схований. Покупець ризикує бути обманутим. Жертва своєї репутації, бісове створіння і супутник відьом, кіт деякий час трактувався у французьких приказках як крадій горищ і льохів, а пізніше входив у дворянські салони, наприклад: *Appeler un chat un chat. Appeler les choses par leur nom, parler sans détour. Je ne puis rien nommer, si ce n'est pas son nom, j'appelle un chat un chat, et Rolet un fripon* [10, с. 40].

Через свою несамовиту жагу і нестерпну поведінку кішка легко пов'язується з сексуальним захопленням, потягом. Таке трактування існує також в англійській та німецькій мовах: англ.: *casthouse 'будинок розпусти'* та нім.: *Kätzchen 'кішечка'*, відповідно у французькій: *catin 'повія'*. У згаданому прислів'ї (*Appeler un chat un chat*) вживається іменник *le chat* лише в чоловічому роді. Цей вислів означає брати на себе відповідальність говорити про речі прямо, різко і відверто.

У французькій мові є паремія *Il n'y a pas un chant – il n'y a personne. Pas un chant dans les rues du village; tout le monde était à la grand – messe* [10, с. 41], що має цілком інше трактування і означає – належачи сам собі у цілому місті, кіт може легко обійтися без господарів, на відміну від собаки. Він стає котом смітника. Відомий французький дослідник Ф. Буало, вживаючи відомі прислів'я, жаліється на шум та гамір від котів у Парижі у XVIII столітті: *“Quel fâcheux démon durant les nuits entières, rassemble ici les chats de toutes les gouttières?”* [10, с. 53] – що дослівно означає, якщо немає kota, то нема жодної живої душі.

Деякі приказки трактують таємничу котячу властивість як символ секрету, що надійно бережеться. *Avoir d'autres chats à fouetter avoir des choses plus urgentes à faire. Il n'y a pas de quoi fouetter un chat ce n'est pas grave. Le commissaire le pressa de dire s'il avait envie de recommencer. Cottord, s'animait répondit que non et qu'il désirait seulement qu'on lui laissât la paix. Je vous ferai remarquer, dit le commissaire sur un ton irrité, que, pour le moment, c'est vous qui troublez celle des autres. Mais, sur un signe de Rieux, on en resta là. Vous pensez, soupira le commissaire en sortant, nous avons d'autres chats à fouetter, depuis qu'on parle de cette fièvre...*

Donner sa langue au chat rénoncer à trouver la solution d'une énigme. ... il ouvrit un coffret arabe dont la clef était perdue et à propos duquel tous les serruriers de Paris avaient donné leur langue au chat [10, с. 43–44]. Кіт гідно представлений у цьому паремійному звороті. У французькій мові він витіснив собаку, тому що колись у старій французькій мові існував вираз *jeter sa langue aux chiens*, що означав гнів, ненависть, де вживався іменник *le chien 'собака'*.

У зворотах: *C'est du pipi de chat c'est imbuvable / c'est sans valeur. Le pipi de chat, – іменник le chat 'kim' асоціюється з дріб'язковістю, дрібницею, тим що має малу вартість.*

У французькій мові репутація kota завжди була поганою. Незалежний, дикий, менш працьовитий, ніж собака, він завжди був за своєю природою егоїстом, додатковим нахлібником. Kota звинувачували в надмірному апетиті, лінивстві. Часто в казках його змальовують як такого, що не відчуває докорів сумління. Дуже багато запозичень паремій із компонентом–тваринами з французької мови, а саме котом, перейшли і в інші мови [6]. Наведемо декілька прикладів: фр.: *Sors le chat du sac / crache le morceau*; англ.: *Let the cat out of the bag*; фр.: *C'est juste à un saut de chat; c'est à deux pas*; нім.: *Es ist nur ein Katzensprung*, фр.: *Le chat a mangé ta langue? tu as perdu ta langue?*; англ.: *Has the cat got your tongue?*; ісп.: *El gato te comió*; фр.: *Présenter le chat par la queue. Tourner autour du pot*; пол.: *Odwracac Kota ogonem*; фр.: *Le chat ne renonce pas à la souris*.

Метафоричне осмислення номена кішка в українській мові також пішло шляхом розвитку негативних асоціацій, тоді як у семантичній структурі слова кіт нами не виявлено жодних конотативних співзначень (*Знає кіт чие сало з'їв; З чорної кішки білої не зробиш; Чим більше кицьку гладити тим більше вона горб підіймає*).

Символічне зображення *le cheval 'коня'* найчастіше спостерігається у французьких прислів'ях, приказках, наприклад: *Cheval de bataille sujet de predilection, auquel on est particulièrement attaché. Monter sur les grands chevaux. S'emporter, hausser le ton*. Старе французьке прислів'я каже: *“Cheval de foin, cheval de rien; cheval d'avoine, cheval de peine; cheval de paille, cheval de bataille”* [8, с. 127]. Ці паремії ілюструють поділ коней на чіткі групи, тому що феодальне суспільство Франції було поділене так, що навіть коні не змішувались між собою, про що і йдеться в приказці. Коні ділились на бідних, поганих, роботяг, цінних тварин, ослів, русаків, рицарських, парадних, бойових та військових.

Назви тварин зазнають “конотативної категоризації” з певних об'єктивних причин, завдяки тій ролі, яку представники тваринного світу відіграють у житті людини. Характер і змістова спрямованість емотивних асоціацій часто визначаються не властивостями тварин, а її “життям” в національному, фольклорному та літературному контексті.

У прикладах: *Un fièvre de cheval – une forte fièvre. Un remède de cheval – un remède, très fortement dosé* [8, с. 48], кінь представлений як символ сили. У стародавньому французькому прислів'ї: *“Travailler comme un cheval”* [11, с. 49], порівняння стосуються зовнішнього вигляду коня, тобто його зросту та сили і паралельно відбувається протиставлення коня ослу та мулу. Цей вислів вийшов із ужитку у французькій мові, однак зберіг своє існування в інших іноземних мовах.

У старій французькій мові коня порівнювали з рецидивістом, наприклад: *“Cheval de retour. Personne qui a fait sons temps mais ne se résout pas à passer la main. Un des diagnostics infailibles auxquels les directeurs de prison et leurs agents la Police et ses aides et même les magistrats instructeurs reconnaissent les “chevaux de retour” (...) est leur habitude de la prison; les récidivistes en connaissent naturellement les usages”* [10, с. 134]. Пізніше приказку *“c'est un cheval de retour”* стали застосовувати до політиків, які не займалися своєю активною діяльністю.

У пареміях французької мови також представлені якості та властивості коня, наприклад: *être*

à cheval sur ... – être très attaché à: “Vous dormirez bien ici! Je suis très à cheval sur la literie! Ach, à chéfal!? Qui, à cheval ... sur la literie...” [10, с. 347]. Паремія фр.: *dans son assiette* [10, с. 349], який впевнено сидить у сідлі.

Дуже багато паремій із використанням іменника *кінь* перейшли з французької мови в інші, наприклад: фр.: *Je pourrais manger un cheval*; англ.: *I could eat a horse*; фр.: *Attacher le cheval par le queue : mettre la charrue avant les boeufs*; нім.: *Das Pferd am Schwanz aufzäumen*; фр.: *Avec ses quatre jambes le cheval peut aussi tomber*; пол.: *Kon ma czorny nogi i tez sie potknie*; фр.: *Ça sort de la bouche du cheval de source*; англ.: *From the horse's mouth*.

В українській культурі зоонім *кінь* має переважно негативні конотації (людина, яка багато працює *Був кінь, та зіздився, Котрий кінь везе, того це й поганяють*, хоча трапляється вживання цього зооніма і з позитивною конотацією (*Знайся кінь з конем, а вил з волон*).

Внутрішня форма французьких та українських зоометафор на позначення рис характеру людини відображає особливості розвитку асоціативних зв'язків носіїв цих мов, специфіку емоційно-оцінної характеристики представників фауни, що особливо чітко простежується при порівнянні особливостей метафоричного вживання зоонімів носіями різних мов. Семантичний аналіз французьких зооморфних метафор на

позначення рис характеру людини у порівнянні з українською дозволив виявити розбіжності у якості ознак, за якими характеризується людина у порівнянні з тваринами, що зумовлюється як особливостями об'єктивної дійсності (досвід контакту із тваринами носіїв тієї чи іншої мови), так і специфікою світосприйняття та світобачення народів-носіїв мови.

Висновки і пропозиції. Отже, зооморфні метафори французької та української мов утворюються шляхом перенесення рис зовнішності, частин тіла, особливостей поведінки, способу життя, дій, місця існування, ієрархічних взаємин, родових, видових, міфологічних та доісторичних назв тварин на людину на основі подібності названих ознак. Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що основний елемент тваринного образу зосереджений на змалюванні позитивних чи негативних рис поведінки, характеру, зовнішніх ознак людини. Інформація про людину, отримана на етапі формування образних метафор, укоринилася в пареміях із зоонімами, які характеризують морально-етичні, естетичні, соціально-комунікативні якості людини, її дії, наміри та ставлення до реалій навколишнього світу.

Перспектива досліджень полягає в поглибленому аналізі оцінних конотацій зоонімних метафоричних найменувань, з'ясуванні особливостей та механізмів формування оцінки у різних мовах.

Список літератури:

1. Архангельський В.Л. Устойчивые фразы в современном русском. 1964. 216 с.
2. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. Избр. труды. 1977. Т. 3. 192 с.
3. Кривенко Г.Л. Зоосемізи в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти: Дис. ... к. філол. н. 2006. 230 с.
4. Лазер-Паньків О.В. Особливості давньогрецької зооморфної метафори на позначення рис характеру людини. Режим доступу: http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2012_41_2/391_398.pdf
5. Литвин Ф.А. Об изучении разновидностей зооморфных характеристик (на материале английского языка). В помощь преподавателям иностранных языков. 1974. Вып. 5. С. 81–93.
6. Пітин В.М. Зооморфні метафори у паремійних одиницях французької мови. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2013. – С. 229–235.
7. Сюсько М.И. Статус зоонима в онимной системе: ономазиологический аспект. 1988. 192 с.
8. Cabard P., Chauvet B. L'étymologie des noms d'oiseaux. 1995. 380 p.
9. Petit Larousse en couleur Locations Latines grécque et étrangères. 1987. 600 p.
10. Rat M. Dictionnaire des expressions et locutions traditionnelles. 1957. 450 p.
11. Simon A. Donner sa langue au chat // Dictionnaire animalier. 2008. 130 p.

References:

1. Arhangelski V.L. (1964). Ustoychivyye frazy v sovremennom russkom [Sustainable phrases in modern Russian], 216 p.
2. Vinogradov V.V. (1977). Osnovnyye ponyatiya russkoy frazeologii kak lingvisticheskoy distsipliny. Izbr. trudy [Basic concepts of Russian phraseology as a linguistic discipline. Fav. Proceedings]. Vol. 3, 192 p.
3. Kryvenko H.L. (2006). Zoosemizmy v anhliys'kiy ta ukrayins'kiy movakh: semantyko-kohnitivnyy i funktsional'no-prahmatychnyy aspekty [Zoosemisms in English and Ukrainian: Semantic-Cognitive and Functional-Pragmatic Aspects]. (Diss. kant. phil. nauk), 230 p.
4. Lazer-Pankiv O.V. Osoblyvosti davnohretskoi zoomorfnoi metafory na poznachennia rys kharakteru liudyyny [Features of the ancient Greek zoomorphic metaphor to designate the features of human nature]. URL: http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2012_41_2/391_398.pdf
5. Litvin F.A. (1974). Ob izuchenii raznovidnostey zoomorfnykh kharakteristik (na materiale angliyskogo yazyka). V pomoshch' prepodavatelyam inostrannykh yazykov [On the study of varieties of zoomorphic characteristics (on the material of the English language). To help teachers of foreign languages]. Vol. 5, p. 81–93.
6. Pityn V.M. (2013). Zoomorfni metafory u paremiynykh odynitsyakh frantsuz'koyi movy. [Zoomorphic metaphors in proverbs and sayings of French language]. Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri. P. 229–235.
7. Siusko M.I. (1988). Status zoonyma v onymnoi systeme: onomasyolohycheskyi aspekt [Status of the zoonym in the onim system: onomasiological aspect], 192 p.
8. Cabard P., Chauvet B. (1995). L'étymologie des noms d'oiseaux [The etymology of bird names], 380 p.
9. Petit Larousse en couleur Locations Latines grécque et étrangères (1987). [Dictionary with pictures on phrases of Latin, Greek and foreign origin], 600 p.
10. Rat M. (1957). Dictionnaire des expressions et locutions traditionnelles [Dictionary of traditional proverbs and phrases], 450 p.
11. Simon A. (2008). Donner sa langue au chat. Dictionnaire animalier [Give your tongue to the cat. Animal dictionary], 130 p.